

Заручники нігілізму та творці буття: роздуми про постмодерн і літературу

Петро Іванишин,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії української літератури
Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка

У статті автор порівнює постмодерну літературу ("письмо") як нігілістичний феномен та художню літературу як буттєвий феномен.

Ключові слова: мистецтво, постмодернізм, література, істина, національне буття, нігілізм, культура.

Полеміка довкола письма постмодерних авторів, яку часто піднімають різні українські видання та окремі дослідники ("Слово і час", "День", "Літературна Україна", "ЛітАкцент" та ін.), свідчить про постійний інтерес фахівців та суспільства до самого постмодернізму. Зацікавленість цю, на мою думку, варто підтримувати і продовжувати. Ще Ф.Ніцше — предтеча новітньої доби — застерігав, що сила нації прямо залежить від сповідуваних нею естетичних ідеалів. Глибше і переконливіше спробувати осягнути такі складні явища, як постмодернізм, очевидно, варто у більш масштабних дослідженнях. Тут наважуся лише висловити деякі міркування, базовані на власному літературознавчому досвіді та досвіді інших дослідників. Звичайно ж, не нав'язуючи ці міркування іншим як остаточну істину, швидше, як одну з можливих точок зору.

На мою думку, кореневих причин появи та утвердження постмодернізму у другій половині ХХ століття, як і будь-якого іншого кризового явища доби "катастрофічного обвалу культурних цінностей" (Ж.Рюс), чимало. Такі речі не з'являються спонтанно. Відзначу найосновніші. Насамперед це причини **ідеологічні**. Маю на увазі ідеологію і як суспільну свідомість (чи світоглядну систему), і як власне політичну ідеологію. Йдеться про виникнення агресивних антинаціональних та антилюдських імперських ідеологій новітнього (власне, новочасового) типу у ХVІІІ—ХІХ ст., які швидко поборили у Європі класичний (монархічний) консерватизм та вступили у затяжний ідейний конфлікт із оновленим, значною мірою завдяки філософії та мистецтву Романтизму, націоналізмом різних народів. Маю на увазі такі утопічні, "доктринерські", за окресленням Івана Франка, ідеології, як просвітницький (класичний) лібералізм та сучасний неолібералізм, марксизм (соціал-демократизм, комунізм, соціалізм, анархізм, більшовизм, маоїзм та ін.), псевдотрадиціоналізм (до якого частково можна віднести фашизм, а повною мірою — націонал-соціалізм у Німеччині, сучасний націонал-більшовизм у Росії та інші расистські доктрини) і їхні незчисленні мутації. Як би не відрізнялися і не взаємопоборювалися ці новітні світогляди між собою, все ж основним спільним культурно-політичним завданням вони мали знищення або принаймні суттєве обмеження ролі національної ідентичності як чогось

шкідливого чи вторинного в житті суспільства та індивіда. За дивним збігом обставин, усі ці ідеології нехтують або заперечують націю, національну культуру та національну державу, обіцяючи їхнє швидке зникнення, або суттєво применшують їхнє значення. Ці ж ідеології продукують різні **культурні імперіалізми**, апелюючи до різноманітних "універсальних", "глобальних", "наднаціональних" цінностей ("загальнолюдських", "інтернаціоналістичних", "расових", "класових" тощо), покликаних девальвувати цінності органічні, культурні.

Іншим типом причин стали причини **духовно-релігійні**. Замість допомогти позбутися елементів фарисейства та цивілізовано унеможливити використання авторитету Церкви, передусім католицької, з імперською метою, у Новочасову добу чимало інтелектуалів і владоможців розпочали тотальну секуляризацію. Причому, як твердять фахівці, наприклад, Огюстен Кошен стосовно Франції, відбувалось це не без впливу різноманітних ліберальних гуртків і масонських лож [див.: 3]. Десакралізація не обмежилася відокремленням Церкви від держави і швидко проявила свою справжню спрямованість на дехристиянізацію та дерелігієзацію суспільства ("роздушити гадину!", "Бог помер", "релігія — опіум для народу"), позбавляючи тим самим європейські культури надважливого й органічного їх елементу. А, як відомо, людина не може не вірити, тому, якщо вона не вірить у Бога, вона, за мудрим спостереженням Г.К.Честертон, вірить у що завгодно (наприклад, у Леніна, Гітлера, алхімію, прогрес чи постмодернізм). Звідси таке сумне засилля аж до сучасності різноманітних псевдохристиянських, псевдоорієнтальних і просто атеїстичних чи сатанинських сект, які усе частіше називають тоталітарними. Слушно твердитиме Мартін Гайдеггер: "Час ночі світу є убогий час, оскільки він все убожіє. Він вже став таким вбогим, що неспроможний з'ясувати брак Бога як брак". Мода на атеїзм у середовищі європейської інтелігенції ХІХ—ХХ ст. була, як бачиться, зовсім не випадкова.

Не можна оминути увагою і **психологічних** причин. Йдеться про появу та помітну діяльність уже наприкінці ХІХ — у середині ХХ ст. національних маргіналів (передусім мешканців європейських імперіальних держав). Особливо, за Сімоною Вейль, отих активніших з них, які завжди намагаються маргіналізувати інших (діяльність

потурнаків, малоросів, хрунів чи москвофілів в українській історії є доброю ілюстрацією). Це знекорінені, денаціоналізовані, розірвані між кількома культурами, позбавлені цілісної національної ідентичності люди, але які прагнули, в душі сатанинської гордині, "безмежного самоутвердження" (Д.Белл). Знищення європейцями власних національних архетипів, священних символів призвело, на думку Карла-Густава Юнга, до психічного спустошення, до пошуку фальшивих шляхів порятунку: "Ми дозволили впасти побудованому нашими батьками дому, а тепер намагаємося залізити у східні палаци, про які наші предки не мали щонайменшого уявлення. (...) ...вакуум заповнюється найабсурднішими політичними і соціальними ідеями, відмінною ознакою яких є духовна спустошеність". Не випадково, мабуть, цей самий автор відзначав "збіг спрямованості інтересів" у кубістів, абстракціоністів, сюрреалістів із пацієнтами, хворими на неврози, шизофренію, параною [див.: 4]. Маргіналізація як патологія духу не могла не каталізувати й хвороби душі.

Четвертою групою причин можна назвати **онтологічно-гносеологічні** (буттєво-пізнавальні). Йдеться про прискорений розвиток у добу Модерну (з XV ст.) спустошувального калькуляційного, крамарського ("розрахункового", за М.Гайдеггером) мислення, яке почалося ще в античності. При цьому відбувається у всіх сферах, передусім філософській, занепад мислення буттєво-історичного ("осмислювального розмірковування"), мислення пастирського й утвердження мислення технократичного, покликаного не оберігати, а панувати над буттям, визискувати і знищувати його. Усе це (і вище перераховані причини теж) — кризові прояви загальної тенденції нігілізму (спустошення, буттєпокинутості) — **створило надзвичайно сприятливі умови для виникнення різноманітних форм нівеляції людини і нації, перетворення їх у рабів і жертв дегуманізуючих доктрин.**

В основному ці причини — "довгий процес секуляризації і дегуманізації" (Д.Фоккема) — призвели до можливості переважання у національно-духовній (культурній) сфері різних народів Євроатлантики антикультурних (антидуховних, антилюдських, антинаціональних тощо) систем цінностей упродовж XX ст. Виразно нігілістичні ціннісні елементи — імперіалізм, атеїзм, матеріалізм, космополітизм, секуляризований гуманізм, антитрадиціоналізм, расизм, сексуальна революція тощо — призвели до виродження і втоми європейських культур. Це прямо проявилось в естетиці та мистецтві. Помітним став світовий процес девальвації національного буття в космополітичному — антилітературному — модернізмі (не варто забувати про модернізм національний, літературний, що був і є надзвичайно цікавим та різноманітним¹: М. де Унамун, російські символісти, акмеїсти, К.Гамсун, Т.С.Еліот, Г.Д'Анунціо, Г.К.Честертон, Р.Р.Толкін, К.С.Люїс, Гарсія Маркес, В.Голдінг, О.Пас, К.Дойл, Г.Белль; Леся Українка, частково І.Франко, В.Стефаник, молодомузівці, вісниківці, М.Хвильовий, В.Підмогильний, В.Стус, Вал.Шевчук та ін.) та авангардизмі кінця XIX — поч. XX ст. (футуризмі, сюрреалізмі, дадаїзмі та ін.), який кумедно проголосив естетичним об'єктом усе, що існує в якості естетичного об'єкта, і виповів епатажну війну на повне знищення традиції: аж до відмови від

¹ Переконливо окреслили цей тип модернізму, наприклад, В.Моренець та Н.Шумило.

образу, від мовних знаків у літературі, від звуків у музиці тощо.

Немаловажним став факт тотального повоєнного (після 1945 р.) домінування на Заході однієї з новітніх імперських ідеологій — західної "ліберальної демократії". (До речі, цікава річ: майже усі фахівці схильні вважати новітню "демократичну" наддержаву США імперією, однак пов'язати її колоніальну політику із офіційною ідеологією — лібералізмом — спроможні далеко не всі.) Поруч із новаторством (і часто під його виглядом) замість мистецтва утверджується антимистецтво (незрідка в еkleктичних формах, через поєднання з мистецькими елементами елементів немистецьких). З другої половини XX ст. на зміну модернізму приходить постмодернізм, який в Україні утверджується із здобуттям незалежності. Однак джерела постмодернізму віднаходять саме у деяких творах модерну: творчість Малларме, "Уліс" і "Поминки по Фіннегану" Дж.Джойса, "Чарівна гора" і "Доктор Фаустус" Т.Манна, "Майстер і Маргарита" М.Булгакова та ін. (за Р.Бартом, Ж.Деррідою, В.Рудневим).

Якщо космополітичний модернізм намагався знайти виправдання своєї позанаціональності, антибуттєвості переважно в естетизмі, часто у приховуванні своєї політичної позиції, то постмодернізм, передусім його теоретики-постструктуралісти (Ж.Батай, Ж.Ф.Ліотар, Р.Барт, Ж.Дерріда, М.Фуко та ін.), якщо уважно вчитатися у їхні тексти, загалом не схильний приховувати свою політичну заангажованість. Їй легко помітити у тезах "нігілістичної метафізики постструктуралізму" (Ілья Ільїн) про "війну в цілому", про "активізацію розбрату", про "смерть автора", про "жах тоталітаризму", про "фашизм мови", про "гноїння ідей", про диктатуру "фалічної культури", про "відсутність центру" тощо. Це й дозволило окреслити постмодернізм як "фетишизацію лібералізму" (С.Квіт). Інші дослідники помічають байдужість постмодерністів до справжніх проблем реального життя: "Вимоги землі, виживання раси, культурне відродження — усе вимагає розуміння і відповіді на самі концепції та структури, які академіки постструктуралізму з'ясовують у мовних іграх, і мало хто з них знає про політичну боротьбу реальних людей поза тими дискурсивними межами" (Г.Бгабга) [цит. за: 5;537].

Постмодернізм дуже різноманітний, але свою сутність проявляє у безвідповідальному змішуванні не змішуваного (в естетичному еkleктизмі та моральному релятивізмі): високого і низького стилів, мистецьких і позамистецьких елементів, модерністичних, авангардних, реалістичних та ін. напрямів та ідей тощо без виправданої художньої мети. Не випадково іншими його фундаментальними принципами стають елементи, що найкраще показують його паразитарний, імітаторський, антимистецький, політичний характер: загальне змішання і насміхання над усім (іронізм), тотальна цитатність, відмова від істини, замість твору — пастиш (уривки з інших творів), загальна деконструкція (ніщо не вважається святим) (за В.Рудневим); поезія постмодерну — це "гетероглосна конвергенція ідеологій, дисциплін та голосів" у душі застережень Т.Адорно про політичний естетичний об'єкт (Д.Кліпінгер); з часів Просвітництва і, очевидно, соцреалізму не відчувався у літературі так сильно елемент дидактичної спрямованості, причому антилюдяної [див.: 2] (за І.Ільїним). (Однак насправді далеко не все

піддається постмодерному децентруванню чи реконструюванню.) Як наслідок, **отримуємо письмо, яке на рівні форми, естетики переважно нагадує художній твір (художня мова, образи), але на рівні значення, інтенції (змісту і сенсу) завжди спрямоване у бездуховність, нігілізм, спустошення.** Його добре описав свого часу австрійський мистецтвознавець Г.Зельдмайр, і з ним важко не погодитися: "Нічне, тривожне, хворобливе, неповноцінне, гниуче, огидне, спотворене, грубе, непристойне, перекручене, механічне і машинне — усі ці реєстри, атрибути й аспекти нелюдського оволодівають людиною та її найближчим світом, її природою і всіма її уявленнями. Вони ведуть людину до розпаду, перетворюють її на автомат, химеру, голу маску, труп, примару, на блощицеподібну комаху, виставляють її на показ грубою, жорстокою, вульгарною, непристойною, монстром, машиноподібною істотою".

Звичайно, не все те, що називається постмодернізмом на Заході, є ним у нашому сенсі. Широко знані У.Еко, Х.Л.Борхес, Дж.Фаулз, навіть В.Пелевін чи М.Павич та ін. багато в чому (у низці творів) далекі від українського постмодернізму. Часто вони, як Борхес, самосуперечливі, а декого, як-от того ж Фаулза, взагалі важко віднести до постмодерністів, при всій повазі до визначень колег-літературознавців. У їх творчості багато такого, що спонукає до окреслень "постмодерна література" чи, можливо, "неомодернізм", який частково використовує постмодерну манеру письма, хоча на рівні світогляду достатньо далекий від постмодернізму (про умовність терміна "постмодернізм" добре пише У.Еко в "Нотатках на полях "Імені троянди"). Вони переважно не принижуються до блатняка, попси, матюків, патологічного сексу, збочень та інших проявів неоавангардизму, чим насичені тексти в українських авторів, які не створюють, а імітують цю літературу. Хоча, звичайно, і світовий постмодерн (більшою чи меншою мірою: Е.Ворхол, А.Роб-Грійє, С.Беккет, В.Набоков, Х.Муракамі, Є.Радов та ін.)² — типово політико-ідеологічний феномен, природний наслідок мистецького звиродніння, можливо, наслідок існування державо захищеної літератури, яку, з одного боку, звели лише до естетизму і відучили від націотворчої суспільної функції (ще у космополітичному модернізмі та авангардизмі), а з іншого, — зробили винною за злочини гітлеризму (Адорно, Стейнер) і змусили політично ангажуватися у космополітичний неолібералізм, який, мовляв, єдиний рятує від усіх проявів "тоталітаризму". Ця явно виражена чи прихована політична заангажованість означає — деконструювати національні вартості гедонізмом, неоцинізмом, іронією, гіперцитатністю тощо. (Хоча самі по собі ці елементи — навіть вульгаризми чи еротика — можуть мати і художнє застосування [наприклад, це бачимо у співмовках С.Руданського, деяких поезіях Т.Шевченка, "Пригодах бравого вояка Швейка" Я.Гашека чи "Імені троянди" У.Еко], їх перетворює в засоби антимистецтва деструктивна мета, інтенція твору: висміюється, пародіюється, деконструюється те духовнотворче, що не повинно б бути осміяним, і підноситься те, що вартує осуду.) Так ще раз посутньо в Україні актуалізувалася антилітература — "свинорила спрямованість вниз, в порох, у болото" (Є.Маланюк).

З іншого боку, космополітизація мистецтва — це також і комуністичний, інтернаціональний соцреалізм,² Персоналії переважно наведені за Доуве Фоккемою.

закорінений у зазначені вище культурно-історичні тенденції кінця XIX ст. Сумно відома тріада вимог до літератури як до "коліщатка і гвинтика загальнопролетарської справи" (В.Ленін): література повинна бути "національна за формою, соціалістична за змістом, інтернаціональна за духом". Як наслідок — суттєве руйнування національної ідентичності, національної людини, націй у СРСР, хоча, безумовно, були і цілі творчі досвіди, й окремі твори, які свідомо виходили за межі соцреалізму, творячи літературу опору. Але загалом на цей сприятливий ґрунт, на цю поруйновану імперським комуністичним режимом ідентичність, на цю часто розщеплену або й розтрощену колоніальну свідомість наприкінці існування радянської імперії впали і плідно проросли зерна антикультури, антимистецтва, антилітератури. "Що їм лишилось у цьому бедламі? Тільки бедлам цей перекичати", — напише Ліна Костенко про "вчаділих в хаосі потерчат" — збаламучену антикультурую молодь початку 1990-х. Спочатку вони (як-от бубабісти) намагались боротися з марксистсько-ленінським нігілізмом (драконом), але чомусь нігілістичними засобами (літературний шлях боротьби романтиків, народників, неокласиків, вісниківців, шістдесятників чи дисидентів їх не задовольняв). А потім самі стали апостолами нового нігілізму (слугами іншого дракона) — запозиченого із Заходу постмодерного неоцинізму.

Усе це разом — і причини, і наслідки знищення культурних (духовнотворчих, людських, буттєвооберігальних) парадигм ("забування матері", як висловився б Тарас Шевченко) й утвердження парадигм антикультурних (антидуховних, антилюдських, буттєвоспустошувальних) ("катівських" і "рабських" у Т.Шевченка). Бо людина — це насамперед культурна людина (людина духу), нелюд — істота, позбавлена культури.

Важливо враховувати також наступне. Значною мірою каталізатором утвердження постмодернізму в українському постколоніальному суспільстві були не лише впливи тотального заперечення радянської літератури (боротьба із соціалістичним реалізмом), не лише автоматичне запозичення усього західного (аж до масового поклоніння), а й сприятливі щодо зміцнення цих явищ політичні процеси. Не варто забувати, що національну революцію наприкінці 80-х — на початку 90-х років тодішніми політичними вождями було не доведено до кінця і підмінено боротьбою за часткове — за демократію. У результаті українці, як твердять політологи, й досі не здобули ні національної держави, ні власне демократії як українського народовладдя, лише неоколоніальне утворення із назвою Україна ("державу іржаву" (П.Скунць)) та космополітичну олігархію, прикриту демагогічними гаслами та псевдодемократичними інституціями, які, як усе частіше стверджують самі "творителі", чомусь "не працюють". Постмодерністи тому й утвердилися, що часто видавали і видають свій проект за справжню літературу доби демократії ("як на Заході", "як у Європі" тощо). Спочатку їм багато хто вірив...

Усі ці думки, течії, порухи і почування так чи інакше відбиті в сучасній літературі, яку варто осмислювати глибше й уважніше, ніж це переважно трапляється.

Одним із суттєвих недоліків сучасного літературного процесу, про що написано вже чимало, є брак фактової літературної критики, а отже, й критиків. На жаль, належу до цього важливого літературознавчого пле-

мені лише епізодично, а тому важко окреслити сучасний літературний процес із достатньою мірою аргументованості. Спробую поміркувати як історик та теоретик літератури, як зацікавлений читач, що намагається слідкувати за сучасним літературним життям і принагідно бере в ньому участь.

Що тут впадає в око і є, більшою чи меншою мірою, очевидним? По-перше, те, що далеко не вся сучасна література є постмодерною. Постмодерну антилітературу творить переважно середнє і молодше покоління, часто взаємоозлоблене, на диво нетворче (хоч і плідне) та по-вульгарному одноманітне. Воно матюкливе і галасливе, у нього вкладаються достатньо великі гроші, його підтримують місцеві повпреди постмодернізму (зокрема і через різні видання, найбільш політично заангажованим, хоча й найменш успішним, з яких можна вважати газету "Критика") і впливові космополітичні середовища на Заході (от, мовляв, які у вас є молодці, як вони гарно схоплюють справжні "загальнолюдські" ідеї), тому ці демоліберальні "потерчата" більш помітні у ЗМІ.

По-друге, варто відзначити і паралельні течії у літературному процесі. Вони різноманітні, але різноманітні у художньо-літературному сенсі. Ці течії не надто голосні не тому, що їх нема, а тому, що не їх рекламують, піарять зацікавлені у цьому видавці, критики, журналісти, науковці тощо. І цю літературу творять люди не лише старшого покоління (Вал.Шевчук, Л.Костенко, П.Загребельний, Б.Стельмах, покійний П.Скунць та ін.), а й середнього і молодшого (В.Герасим'юк, В.Слапчук, В.Медвідь, Є.Пашковський, В.Шкляр, Н.Зборовська, Л.Кононович, ранній О.Ульяненко, О.Пахльовська, М.Матіос, І.Павлюк, сестри Тельнюк, П.Вольвач та ін.). Ця постколоніальна українська література під тиском модного постмодерного дискурсу і безгрошів'я переживає певну кризу. Але вона є. Вона різна, поєднує різні літературні методи й стилі творчості: романтизм і неоромантизм, неobaroko, реалізм і неореалізм, інші класичні та модерні напрямки, інколи захоплюється окремими неоавангардними чи постмодерними елементами, але в цілому тримається в культурних межах мистецтва слова. Думаю, вона має шанс пережити кризу і може вже у найближчому майбутньому стати добрим ґрунтом якщо не для появи геніїв масштабу Т.Шевченка чи Л.Костенко, то принаймні духовних борців зразка І.Франка, Є.Маланюка, В.Симоненка, В.Стуса тощо. Й безпрецедентний успіх романів В.Шклєра ("Чорний ворон") та Л.Костенко (Записки українського самашедшого") може бути цьому прямим підтвердженням.

Усе це виводить на міркування про виразні перспективи літератури як мистецтва слова, зокрема українського.

Звичайно ж, і розуміння художньої літератури, і форми її існування у різних національних культурах та у різні часи могло видозмінюватися, але її сутність загалом залишалась незмінною (чи йдеться про фольклор європейських, африканських, азійських чи американських народів, чи про давньоіндійську, давньокитайську чи давньоєгипетську поезію, чи про новіші різновиди літератури від Античності до Модерну). Найбільш просте і чітке, цілком базове уявлення про сутність літератури дає культурологічне розуміння, яке, за бажанням, можна доповнити іншими поясненнями.

Що слід враховувати, зустрічаючись зі сферою культури? Передусім те, що вона, на думку більшості фахівців (наприклад, таких авторитетних як В.Дільтей, М.Вебер чи П.Рікер), є системою духовних цінностей, якими один народ відрізняється від іншого. Отже, культура — це сутнісно національний феномен, вона формує різні типи національних людей і суспільств і основним її призначенням є створення (культування) духовності — **духовнотворчість**. Культура складається з низки галузей — побутової культури, філософської, релігійної, наукової, мистецької, політичної, економічної та ін., які, кожна по-своєму, прирощують національні духовні цінності. Мистецтво — це галузь культури, яка культивує духовність за допомогою образної дійсності і своїм чином ділиться на низку галузей. Однією з цих мистецьких галузей і є художня література, яка створює образну (ширше — естетичну) дійсність за допомогою людської мови (слова). **Оскільки література є елементом мистецтва, мистецтво — елементом культури, а безнаціональної культури досі не виявили, то й усі культурні елементи є сутнісно національними.** Більше того, дослідники і мислителі різних народів давно помітили, що з усіх галузей мистецтва саме література володіє найпотужнішими, найефективнішими можливостями людино- і націотворення.

Шкода, що ці елементарні речі не завжди враховуються під час викладання літератури у середній школі та літературознавчих дисциплін у ВНЗ. Можливо, звідси й ті клопоти під час спілкування з творами й спробами самостійної оцінки читачами письмової продукції: не всі (навіть із числа фахівців!) спроможні відрізнити художній твір від маскультурної підробки чи антилітературного продукту.

Очевидно, якщо сучасні людські спільноти захочуть і далі залишитися людськими — їм доведеться культивувати, плекати, оберігати галузі національних культур, а отже, і мистецтво, і художню літературу. Оптимальні процеси розвитку національно-духовних систем (культур) покликані забезпечувати національні держави, щоб, наприклад, література не залежала від катастрофічних позалітературних чинників, про які так добре свідчить історія української літератури: окупації, репресій, голодоморів, мовних заборон, політичної цензури, депортацій, розстрілів, колоніального тиску тощо. Антикультурні війни необхідні тим "глобалізаторам" та "універсалістам", яким потрібні не нації, а "мультикультуральні", знекорінені, суперечливі суспільства (вічно розсварені, залежні від доброї волі господаря, від його "хліба і видовищ"), не національні держави, а неокolonії, яких легко визискувати і в яких легко скидати вину на недолугих маріонеткових правителів із узалежнених місцевих "лідерів", не люди, а раби, слухняні і готові до виконання будь-яких наказів, будь-яких переміщень, будь-яких забаганок своїх панів.

Література протистоїть усім цим політичним, антилюдяним та антинаціональним проектам найефективніше з усіх видів мистецтва, бо доволі швидко та глибоко формує свідомість *вільної людини*. Чи не тому її й намагаються знищити у сучасному світі, прикриваючись теоріями про начебто застарілість, неефективність, проґрашність мистецтва слова у порівнянні з кіно, комп'ютерними технологіями, телебаченням тощо. Як бачиться, у таких висловлюваннях більше політичної міфології, ніж доведених фактів. Здається,

ми маємо справу саме із міфами, які є або непродуманими судженнями, або імперськими за своєю суттю міфами. Ці міфи дуже нагадують інші епатажні висловлювання, придумані псевдоінтелектуальними служителями транснаціональних баронів, які вже не вперше лякають міщанську свідомість сенсаційними новинами про різні "смерті" — автора, держави, нації, людини, історії та ін. Мудро зазначає з цього приводу австралійський учений Саймон Дюрінг: "що ж як не культура захищає від культурного, економічного і військового вторгнення імперіалізму?" й утверджує поняття сучасної австралійської літератури як "двійника націоналізму" [1; 566].

Варто додати, що такий захист вдається здійснювати літературі через сформування нею у свідомості людини та суспільства **національно-духовного (культурного) імунітету**, який робить невразливим до проявів антикультури, бо вчить їх виявляти і розуміти їхню деструктивність. Ось як, для прикладу, розмірковує герой повісті начебто постмодерного англійського автора Джона Фаулза "Вежа із чорного дерева" [6; 5—185] Девід Вільямс, англійський художник-абстракціоніст і мистецький критик, який раптом усвідомлює сутність сучасного мистецтва (що підтекстово стосується не лише малярства, а й музики, літератури, кіно...): "Розуміється, надуживання модою, офіційно заохочуваний відхід від канонів, поверхнева свобода сучасного мистецтва могли збити з пантелику кого завгодно; але ж усе це впливало із глибоченної розгубленості, далеко захованого, але так і не заглухлого до кінця усвідомлення справжньої несвободи. (...) Якщо не можна жити власним мистецтвом, значить, треба навчити інших травестувати основні його принципи; треба робити вигляд, що геніальність у мистецтві досягається раптом, за одну ніч, у результаті експерименту і різноманітних хитрувань, а не роками впертої, самотньої, нескінченної праці; що досягнення випадкового і швидкого успіху — немов витягнення кролика із циліндра — може виправдати злісний блуд, в який потрапляють тисячі простаків; що бездонна вигрібна яма, в якій вовтузиться художнє виховання, нескінченне ускладнення всієї невіршальної шаради зовсім не є справжньою основою мистецтва. (...)

(...) Все, що він зараз відчував, було огидне відчуття біди, відчай, розчарування у своєму мистецтві. Кастрати. Тріумф євнухів. (...) Втеча від природи, від реальності потворно змінила взаємостосунки між митцем і його глядачами; сьогодні ти пишеш, щоб продемонструвати інтелект, заради втілення теорій. Не заради людей, і — що найгірше — не заради себе самого. Розуміється, це давало певні дивіденди, з точки зору моди і матеріальної вигоди; але різка відмова від зображення людського тіла, від природних фізичних сприйняття насправді викликала до життя хибну спіраль, вирву, яка веде у ніщо, у небуття; тепер і митець і критик-мистецтвознавець сходились лише в одному: тільки вони існують насправді, тільки вони мають значення. Прекрасний пам'ятник для всіх, хто плювати хотів...

Ховаєшся за ідеєю "відкритості", терпимості до сучасних підходів і течій; забуваєш про неймовірно зростле прискорення розвитку, зміну сприйняття, про те, як швидко авангард перетворюється в art rompiet [звичайне мистецтво] — мистецтво войовничої банальності. І справа не в ньому одному, не в тих абстракціях,

які створював він сам; провина лежала на всьому ланцюзі післявоєнних художніх течій: абстрактний експресіонізм, неопримитивізм, оп-арт і поп-арт, концептуалізм, фотореалізм... Але ось так позбутися коренів, обертатись здалека від землі у мертвотному холоді космічного простору — такого Брак не міг мати на увазі. Вони, немов лемінги, підкоряючись самовбивчому інстинктові, йшли один за одним у пошуках Lebensraum [життєвого простору], серед льодів арктичного океану, у бездонній темряві ночі, сліпі од усього, окрім власних ілюзій".

"Вежа із чорного дерева" є свідченням того, яким неточним (чи зумисне тенденційним?) може бути віднесення того чи іншого письменника до того чи іншого стилю. Навряд чи міркування Девіда Вільямса хоч чимось постмодерні. Думаю, прочитання цієї повісті, як і низки інших художніх творів на естетичну тематику українських та зарубіжних авторів (згадаймо хоча б образ "муз постмодерну", як "ворон звалищ приміських" у Л.Костенко), може більше і краще сказати про природу сучасного мистецтва, і то не лише малярства, ніж тисячі досліджень, особливо досліджень глорифікаційних, написаних жерцями, рабами чи численними жертвами ідола антикультури.

Звичайно, література може змінювати свою форму, іти природним для себе новаторським шляхом оновлення традицій, але при цьому вона ніколи не перестає бути "джерелом звершено-історичного тут-буття народу" (М.Гайдеггер) [7; 309]. Бо була цим джерелом тисячі років, відколи існує людина. До речі, на думку низки філософів, лінгвістів і герменевтів, навіть першомовою людства була саме поезія.

Доля української літератури в наших руках, в руках інтелігенції. Для її відродження і розвитку необхідно самим усвідомлювати, що таке література, які її функції і призначення в національній культурі, чому саме її, єдиний вид мистецтва, так послідовно вивчають у своїх школах різні народи упродовж різних часових відрізків. Поява нових талантів і геніїв — ось майбутнє української літератури, як і кожної іншої. Бо ще "жоден поет не був непоетом" (Л.Костенко). За сучасних обставин варто знову бути "трагічним оптимістом" (Д.Донцов) і вірити в те, що брудна хвиля нігілізму буде подолана доброю волею відповідних інституцій національної держави та зусиллями інтелігентних людей, отих "творців" (письменників) та "охоронців" (читачів) (за М.Гайдеггером). Саме ці люди, творячи й оберігаючи літературу, оберігають істину національного буття, а значить — оберігають можливість свого нормального, вільного, поетичного, пастирського, неспустошеного, нерабського, ненігілістичного майбутнього.

Яка методика стимулювання і підтримки такого способу мислення і творення? Для цього, очевидно, насамперед варто рішуче протиставляти антилітературі та іншим проявам антикультури — ось шлях нашої новітньої культурної боротьби, яка, зрештою, ніколи й не припинялася. Толерантність до антикультури — це поразенство і духовна смерть, тому варто завойовувати свідомість своїх земляків, руйнувати антинаціональні, антидуховні стереотипи (імперські політичні міфи). І водночас слід утверджувати й захищати усе культурне, мистецьке, літературне, усе те, що творило й творить людину і націю, що допомагає відкривати істину національного буття.

Перспективи цієї інтелектуальної боротьби бачу і в нашу постіндустріальну, інформаційно-електронну добу: електронні журнали, електронні бібліотеки, фільми та ігри, базовані на літературних творах та ін.

Певні вимоги висуває час і до кадрів цього культуротворчого чину. І ці вимоги, як і в кожній серйозній боротьбі, боротьбі за найважливіше у житті нації, достатньо суворі, не терплять половинчастості. Цілком у дусі Арістотелівського: "Платон мені друг, а істина ще більший друг". Частина (на щастя, не всі!) відомих та заслужених людей, яких дехто покваліфіковано оголошує колективною "совістю", на жаль, неспроможні усвідомити своєї ролі у цій боротьбі. Тип такого інтелектуала досить суперечливий. Він трохи сервіліст, трохи дисидент, трохи комуніст чи ліберал, а трохи патріот. В одній праці він здатний досить глибоко розкрити сутність явищ національної культури, наприклад, якогось класика чи покритикувати постструктуральні або українофобські ідеологеми. А в іншій — не менш ретельно й гаряче (бо, бачте, прогресивний і толерантний!) підтримує малонаукові, десакралізаторські сентенції й виразно антилітературні проекти. Більше того, часто у радянський час будучи жертвою несправедливих доносів як дисидент (найчастіше — націонал-комуніст), сам тепер залюбки підписує схожі політичні доноси, навіть не розібравшись у суті справи: хто, довкола чого і з якою метою розпалює скандал супроти іншого "неблагонадійного". І важко сказати, чого тут більше: непослідовності, непродуманості, браку національного світогляду чи незрозумілої залежності від якихось далеких від духовних інтересів, від національної ідеї людей чи факторів?

Важливою складовою програми національного (культурного) відродження мало б стати завершення політичного процесу національної емансипації та створення власне української національної держави (про відсутність якої масово говорять уже не одинаки початку 90-х, а все більше культурних та політичних діячів, навіть журналістів). Саме шлях національно-визвольної боротьби, здобуття державності завжди надихав кращих із українських класиків (Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, Є.Маланюк, Л.Костенко та ін.), робив нашу літературу "державою слова" (М.Орест). Це ж спостерігаємо і в історії інших народів.

Тепер настав час не лише критичної оцінки, а й пошуку новітніх (часто просто замовчуваних або забутих) культуротворчих каталізаторів. Ідеться, наприклад, про **націоналізм** (зокрема культурологічний, навіть "націоналізм в літературі", про який схвально писав свого часу Ю.Шерех) як могутній засіб людино-, націота державотворення, визначальний ідейний мотор будь-якого національного відродження (чому ж не літературного?). Його естетичний потенціал перевірено не лише українською — Т.Шевченко, П.Куліш, І.Нечуй-Левицький, А.Свидницький, І.Франко, Леся Українка, В.Стефаник, вісниківці, нонконформісти-шістдесятни-

ки та ін., — а й іншими літературами (культурами взагалі), де часто письменники, філософи, релігійні діячі тощо були якраз культурними націоналістами — геніальними виразниками й захисниками духу народу, найглибшими осмислювачами національного буття: Гомер, Гесіод, Геродот, Платон, Арістотель у Давній Греції, Вергілій, Сенека і Ціцерон у Давньому Римі, Данте, Джузеппе Мадзіні в Італії, Шандор Петефі в Угорщині, Сервантес, Унамуно, Ортега-і-Гассет в Іспанії, Міцкевич та Словацький у Польщі, Лютер, Гердер, Новалис, Фіхте, Шлейєрмахер, Гегель, Дільтей, Гайдеггер у Німеччині, кардинал Рішельє, Руссо, Монтеск'є, Жермена де Сталь, Морра у Франції, Шекспір, Шефстсбері, Байрон, Карлайл, Честертон, Толкін в Англії, Самуель Рамос у Мексиці, Герцль, Жаботинський, Ахад-ха-Ам в Ізраїлі, Махатма Ганді в Індії, Юкіо Місіма в Японії, Шарль де Костер у Бельгії та багато інших. Це у них, мабуть, варто шукати те, що О.Пахльовська знайшла, для прикладу, в Івана Франка, — "національно-культурну стратегію". Тобто шукати те, що було закладено в ідейну основу, генеральну інтенцію української літератури від часів Т.Шевченка: захист, духовне пробудження, національне звільнення і духовний провід народу на його шляху до свободи і власної державності.

Художня література була, є і таки залишиться основоположним фактором тривання й прирощення національного буття. Саме вона значною мірою сформувала нас як сучасних людей, українців "атомної" чи "інформаційної" доби. Тож які нам ще потрібні докази її незамінності, важливості та перспективності? Завжди й у всьому "спочатку було Слово". Слово, а не само-вдоволене і цинічне ніщо.

Література

1. Дюрінг С. Література — двійник націоналізму? // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. — Львів: Літопис, 1996. — С.565—566.
2. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: Эволюция научного мифа. — Москва: Интрада, 1998. — 256с.
3. Кошен О. Малый народ и революция / Пер. с франц. О.Е.Тимошенко; Предисловие И.Р.Шафаревича. — М.: Абрис-пресс, 2004. — 288с.
4. Левчук Л. Західноєвропейська естетика ХХ століття: Навчальний посібник — К.: Либідь, 1997. — 224 с.
5. Слемон С., Тіффін Г. Постколоніальна критика // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. — Львів: Літопис, 1996. — С.536—539.
6. Фаулз Дж. Башня из черного дерева // Фаулз Дж. Пять повестей: Башня из черного дерева. Элидук. Бедный Коко. Энигма. Туча: [повести: пер. с англ.] / Джон Фаулз. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. — С.5—185.
7. Хайдеггер М. Исток художественного творения // За-рубежная эстетика и теория литературы XIX—XX веков. Трак-таты, статьи, эссе. — Москва, 1987. — С.264—312.

Петр Иванишин. Заложники нигилизма и творцы бытия: размышления о постмодерне и литературе

В статье автор сравнивает постмодерную литературу как нигилистический феномен и художественную литературу как бытийный феномен.

Ключевые слова: искусство, постмодернизм, литература, истина, национальное бытие, нигилизм, культура.

Petro Ivanishin. Hostages of nihilism and creators of life: a reflection is about postmodern and literature.

In this article an author compares postmodern literature ("writing") as nihilistic phenomenon and artistic literature as being phenomenon.

Key words: art, postmodernism, literature, truth, national being, nihilism, culture.